

**Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα.
Αλυτρωτισμός και Διπλωματία. Το παράδειγμα του Αλ. Ρ. Ραγκαβή**

Χαίδω Μπάρκουλα

Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται μια προσέγγιση της έννοιας και του περιεχομένου της εθνικής ταυτότητας που συγκροτείται ή κατασκευάζεται στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, μέσα κυρίως από δύο κείμενα του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή. Ο Ραγκαβής υπήρξε πολυγραφότατος. Άλλωστε δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν, ότι έγραψε περισσότερα απ' όσα είχε διαβάσει.¹ Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1809 και πέθανε στην Αθήνα, πλήρης ημερών και έργων, το 1892. Έζησε για ένα διάστημα στο Βουκουρέστι, στην Αυλή του ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρου Σούτσου και όπως ήταν φυσικό γαλουχήθηκε στο αντίστοιχο περιβάλλον και αποκόμισε συγκεκριμένες εικόνες για τη ζωή, την κοινωνία και την πολιτική. Σπούδασε στο Μόναχο και από το 1829 και μετά μετείχε ενεργά στην πολιτική και πνευματική ζωή του νέου κράτους. Θα διατελέσει ανώτερος Δημόσιος Υπάλληλος, Υπουργός των Εξωτερικών, Διπλωμάτης, Διανοούμενος, Συγγραφέας, Κριτής σε ποιητικούς διαγωνισμούς, Καθηγητής και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αν και τα περισσότερα χρόνια της ζωής του τα περνάει εκτός Ελλάδας, θα είναι πάντα παρόν στις κοινωνικοπολιτικές και πνευματικές εξελίξεις.

Ένα από τα βασικά ερωτήματα που τίθενται στην παρούσα ανακοίνωση είναι πώς κάποιες εξατομικευμένες απόψεις σε θέματα ιστορικής συνέχειας και συγκρότησης της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, μπορούν να μας οδηγήσουν στη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας των ως άνω διεργασιών, δηλαδή να μας μεταφέρουν από το μερικό στο ευρύτερο γενικό. Ο Ραγκαβής και οι απόψεις που διατυπώνει πάνω σε βασικά πολιτικά ζητήματα της εποχής, μας δίνουν την ευκαιρία να αναδείξουμε την αναγκαιότητα της ανάλυσης σ' ένα μικροεπίπεδο, προκειμένου να διαμορφώσουμε μια συνολική εικόνα του πολιτικού και κοινωνικού γίνεσθαι μιας περιόδου.

Ως πραγματολογικό υλικό στην εν λόγω ανάλυση χρησιμοποιούμε δύο κείμενα του Αλ. Ρ. Ραγκαβή: το θεατρικό *Του Κουτρούλη ο γάμος*, μια πολιτική σάτιρα,

---

¹ Georgia Gotsi, «Empire and Exoticism in the Short Fiction of Alexandros Rizos Rangavis» στο *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 24, 2006:23.

που γράφτηκε το 1845,² και το κείμενο του πρυτανικού λόγου³ που εκφώνησε το 1866, αναλαμβάνοντας την πρυτανεία του Πανεπιστημίου Αθηνών, στον οποίο θέτει, όπως θα δούμε και παρακάτω, ουσιαστικά ζητήματα για το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει το Πανεπιστήμιο εντός και εκτός των ελληνικών συνόρων. Η επιλογή αυτών των κειμένων έγινε με βασικό σκοπό να αναδειχθούν τρεις πολύ βασικές πτυχές, η κοινωνική, η πολιτική και η πνευματική της συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας.

Δύο λόγια σχετικά με το ιστορικό πλαίσιο θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα ορισμένα σημεία της ανάλυσης. Βασικό στοιχείο της περιόδου είναι η προτεραιότητα στην πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Η Μεγάλη Ιδέα καθ' όλη τη διάρκειά της λαμβάνει μια δυναμική, άλλοτε στείρα και φθοροποιό που αποσκοπούσε αποκλειστικά στην κατάληψη της «βασιλεύουσας», και άλλοτε εκσυγχρονιστική, με την προοπτική της εσωτερικής συγκρότησης ενός προοδευτικού κράτους, με οργανωμένη διοίκηση, εκπαίδευση, στρατό, κ.λπ. που στόχευε στην καταξίωσή του απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά και απέναντι στον από αιώνων «εχθρό», την Τουρκία. Με τη διατύπωση της Μεγάλης Ιδέας, επιτυγχάνεται κάτι πολύ σημαντικό για την πολιτική ολοκλήρωση του νέου κράτους· η ενότητα μεταξύ χώρου και χρόνου, γεγονός που όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε το αίσθημα της εθνικής ομοφυχίας και κατά συνέπεια την ιδέα της εθνικής ολοκλήρωσης του ελληνισμού. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι όλοι σχεδόν οι διανοούμενοι, οι ιστορικοί, οι πολιτικοί και ο απλός λαός, εμφορούνταν από αυτή τη Μεγάλη Ιδέα, κατ' ουσίαν αποσκοπούσαν να αποκτήσουν – συνειδητά ή ασυνείδητα - μια «εθνική ταυτότητα», που θα τους επέτρεπε τη διάπλαση εικόνων, άλλοτε πραγματοποιήσιμων και άλλοτε ιδιαίτερα ουτοπικών, ανάλογα με το βαθμό επιρροής που τους είχε ασκηθεί. Αποτέλεσμα των παραπάνω, καθώς και των πνευματικών και ιδεολογικών προσανατολισμών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ήταν η τάση ανασύνδεσης με την κλασική αρχαιότητα.

Την περίοδο 1840 – 1880, αλλά και αργότερα, η Μεγάλη Ιδέα, για εδαφική, πολιτική, πολιτισμική, ιστορική ολοκλήρωση και ενότητα γίνεται αναπόσπαστο στοι-

---

² Χριστοφάνης Νεολογίδης [= Αλ. Ρ. Ραγκαβή κατά την πρώτη έκδοση το 1845], *Του Κουτρούλη ο γάμος*, 1845, Εν Αθήναις εκ της Τυπογραφίας Κ. Ανωνιάδου.

Το έργο πραγματεύεται την ιστορία ενός πάμπλουτου, ταπεινής καταγωγής, του Εμμανουήλ Κουτρούλη, ράφτη από τη Σύρα, που φθάνει στην Αθήνα συνοδευόμενος από τον κατεργάρη υπηρέτη του, με σκοπό να παντρευτεί την κόρη ενός κοινωνικά ανερχόμενου μεγαλοξενόδοχου.

³ «Λόγος εκφωνηθείς τη ΙΣΤ' Οκτωβρίου 1866, ημέρα της επίσημου εγκαθιδρύσεως των νέων αρχών του Εθνικού Πανεπιστημίου, υπό του τακτικού καθηγητή της μαιευτικής και διευθυντού του μαιευτηρίου, Μιλτιάδου Βενιζέλου, παραδίδοντος την πρυτανείαν εν τω διαδόχω αυτού, κυρίω Αλεξάνδρω Ρ. Ραγκαβή, τακτικώ καθηγητή της Αρχαιολογίας», τύποις Διονυσίου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1867, σσ. 79-102. Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών.

χείο του ελληνικού ρομαντισμού, αλλά κυρίως λόγω των προσδοκιών και του οράματος για μια Ελλάδα εδαφικά και πολιτισμικά ολοκληρωμένη, η οποία θα περιελάμβανε τόσο τις πόλεις-κράτη της αρχαίας Ελλάδας όσο και τα εδάφη της μετέπειτα Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.⁴ Ο ελληνικός ρομαντισμός μεταφέρεται στην πολιτική δράση με την ευρύτητα των νοημάτων που εμπεριείχε η Μεγάλη Ιδέα, ως πολιτική πρακτική, αλλά και ως ανασύνδεση με την κλασική αρχαιότητα. Επιπλέον, επιφορτίζει τον νέο ελληνισμό με το καθήκον της μεταλαμπάδευσης των αρχαίων ελληνικών ιδεωδών, που για τη Δύση έγινε με την πτώση του αρχαίου ελληνικού κόσμου, ενώ για την Ανατολή με τη συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους. Αυτό, για τους πολιτικούς και διανοούμενους της εποχής, αποτελεί την ουσία του νοήματος «της μεγάλης ταύτης ιδέας».

Στη βάση αυτής της πολιτικής προτεραιότητας οικοδομείται το νέο ελληνικό κράτος και διαχωρίζει πλέον τη θέση του (στο χώρο, το χρόνο και την ιστορία) σε σχέση με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, του οποίου είχε υπάρξει αναπόσπαστο κομμάτι, ως την περίοδο της Επανάστασης. Το νέο βασίλειο στη σκέψη πολιτικών και διανοούμενων, αναγεννάτε νομοτελειακά, προκειμένου να υπερασπίσει τα χαρακτηριστικά της φυλής του και να μεταλαμπαδεύσει την κλασική κληρονομιά του. Η ιδέα αυτή γίνεται κτήμα όλων και κινεί πολιτικές και πνευματικές διεργασίες καθ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα.

Στην προσπάθεια πολιτικών και διανοούμενων να καταστεί το όραμα της συγκρότησης ενός κράτους – έθνους, πραγματικότητα, διαμορφώνονται τρεις βασικές τάσεις, ανάλογα με το πολιτικό περιεχόμενο που απέδιδε η κάθε μια στη Μεγάλη Ιδέα. Η πρώτη εστίαζε στην ανάγκη εδαφικής επέκτασης και ολοκλήρωσης, η δεύτερη έδινε βαρύτητα στην πνευματική αναγέννηση, ενώ η τρίτη αφορούσε την εσωτερική οργάνωση του κράτους. Οι τρεις αυτές τάσεις άλλοτε συγκρούονταν μεταξύ τους και άλλοτε συνοδοιπορούσαν στην επίτευξη του βασικού στόχου. Ο Ραγκαβής δεν επέλεξε ποτέ κάποια από τις τρεις, αλλά προσπάθησε να συνενώσει τις τάσεις αυτές σε μια. Θεωρούσε ότι η εσωτερική αναδιοργάνωση, η εδαφική ολοκλήρωση του κράτους και

---

⁴ Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης επισημαίνει, σχετικά με τη Μεγάλη Ιδέα, ότι πρόκειται για την επιδίωξη της συνταύτισης του ελληνικού κράτους με το ελληνικό έθνος, μέσω της συγχώνευσης όλων των πληθυσμών που θεωρούνταν ελληνικοί στα όρια του ελληνικού κράτους. Θεωρητική προϋπόθεση της Μεγάλης Ιδέας υπήρξε η αποκατάσταση του Βυζαντίου. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία στους ενδοξότερους χρόνους της, τους χρόνους της Μακεδονικής Δυναστείας, αποτέλεσε για τη Μεγάλη Ιδέα το εδαφικό πρότυπο της επέκτασης του ελληνισμού: ένα εδαφικό πρότυπο μεν, ωστόσο τελείως «ανεδαφικό» στην πράξη. Βλ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19^ο αιώνα» στο Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1998, σ. 33.

η πνευματική ανύψωση, αποτελούσαν τη βασική συνισταμένη που θα οδηγούσε την Ελλάδα να ασκήσει καθοριστικό και πρωταγωνιστικό ρόλο, όχι μόνο στην περιοχή των Βαλκανίων, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολής. Σ' όλα σχεδόν τα κείμενά του δε παραλείπει αναφορές στο τριαδικό αυτό σχήμα που θα οδηγούσε την Ελλάδα στην «αναγέννησή» της, και που θα την καθιστούσε πρωταγωνίστρια στη λύση του ανατολικού ζητήματος.

Ας δούμε όμως πως ξεδιπλώνονται οι απόψεις του με βάση τα δύο κείμενα που έχουμε επιλέξει.

Το πρώτο είναι ένα θεατρικό κείμενο, βαθύτατα πολιτικό, με τον τίτλο *Του Κουτρούλη ο γάμος*. Ουσιαστικά πρόκειται για μία πολιτική σάτιρα, αριστοφανικού τύπου, που γράφτηκε το 1845 και φαίνεται να παραπέμπει άμεσα στα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1843-1844. Με το έργο αυτό ο Ραγκαβής καυτηριάζει, εμμέσως πλην σαφώς, την εσωτερική οργάνωση του κράτους. Ξεδιπλώνεται έκδηλα η πολιτική πραγματικότητα της εποχής του Όθωνα. Ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας), η προθυμία συναλλαγής ορισμένων εκδοτών και δημοσιογράφων, η ευκολία με την οποία διάφοροι τοπικοί κομματάρχες αλλάζουν στρατόπεδο με αντάλλαγμα διάφορα οφίτσια και οι φατρίες. Όλα αυτά καθιστούν το έργο του Ραγκαβή τόσο επίκαιρο σήμερα παρά ποτέ. Το έργο αυτό έχει ανέβει σε πολλές θεατρικές σκηνές, εντός και εκτός των ελληνικών συνόρων, από τότε και ως σήμερα. Αφορμή των όσων συνέβησαν το 1843-1844, ήταν η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843. Ο Ραγκαβής, αν και δε μετείχε ενεργά, στον ύμνο που γράφει γι' αυτήν την ημέρα, συγκρίνει τις μέρες αυτές με τις μέρες της Αρχαίας Ελλάδας. Συνδέει την επανάσταση για τη διεκδίκηση Συντάγματος με αστέρα που ανατέλλει ως πρόδρομος και άγγελος που θα ανοίξει με δόξα τις πύλες της Ανατολής.

«Η Ελλάς, εις δύο κόσμων τα μεθόρια κειμένη. Του πολιτισμού εστία. Τροφός γραία της Ευρώπης, εξ ης γάλα περιμένει. Αληθείας η Ασία. Αλλ' η ώρα της επέστη. Έρχονται να ποτισθώσιν εις τα φωτεινά της ρείθρα. Οι λαοί ελευθερίαν. Και βαπτίζει έθνη δούλα η μεγάλη κολυμβήθρα. Εις την παλιγγενεσίαν» [...] Του συντάγματός μας τώρα ο αστήρ ο ανατείλας. Είναι πρόδρομος, αγέλων. Το ανοίγον μετά δόξης της Ανατολής τας πύλας. Ηλιόφωτόν μας μέλλον. Αι αρχαίαι της Ελλάδος επανέρχονται ημέραι. Ως μετέωρον ακτίνων. Ανεγείρεται ο θρόνος, και τα πλήθη ψάλλουν, «χαίρε Ω μονάρχα των Ελλήνων»».⁵

---

⁵ Σπάθης Δημήτριος, «Αι λυπηραί συνέπειαι των επαναστάσεων. Τα πολιτικά γεγονότα του 1843 και «Του Κουτρούλη ο γάμος»», στο περ. *Τα Ιστορικά*, τόμ. Α', τχ. 2, Δεκέμβριος 1984, σσ. 317-334.

Οι όποιοι ενδοιασμοί είχε ο Ραγκαβής για την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου δεν αφορούσαν τους σκοπούς της αλλά τα πρόσωπα που υπήρξαν πρωτεργάτες της, κυρίως για τη στάση τους απέναντι στους ετερόχθονες.

Η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 είχε οργανωθεί στη βάση της από αυτόχθονες ηγετικές ομάδες που ουσιαστικά είχαν αποκλειστεί από την άσκηση πολιτικής εξουσίας (όπως ο Ι. Μακρυγιάννης, ο Α. Λόντος, ο Κ. Ζωγράφος, ο Ρ. Παλαμήδης κ.ά.) και πέραν του βασικού αιτήματος για παραχώρηση Συντάγματος, η κίνησή τους, όπως φάνηκε αργότερα, με την ψήφιση του νόμου που αφορούσε τους ετερόχθονες, απέβλεπε και στην αντικατάσταση του βασιλιά, των Βαυαρών και των ετεροχθόνων (κυρίως Φαναριωτών, που πολλές φορές τους ταύτιζαν με τους Βαυαρούς), ως κάτοχους της εξουσίας και διαμορφωτές της πολιτικής ζωής του τόπου. Ουσιαστικά, η αντίθεση των αυτόχθονων έναντι των ετεροχθόνων είχε αρχίσει ταυτόχρονα με τη συγκρότηση του νέου κράτους. Οι ετερόχθονες άρχισαν να διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο, κυρίως για δύο βασικούς λόγους: κατ' αρχάς, έχοντας λάβει εκπαίδευση στις μεγάλες πρωτεύουσες της Δύσης, είχαν αναπτύξει ικανότητες που τους έδιναν την ευκαιρία να ασκούν πολιτική και πνευματική εξουσία, ενώ από την άλλη, ως διαπρεπείς επιχειρηματίες, μπορούσαν να παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.⁶ Ο ανταγωνισμός αυτός επηρεάζει άμεσα τον Ραγκαβή, αφού με την ψήφιση του νόμου περί ετεροχθόνων, απολύεται από τη θέση του στο Υπουργείο Εσωτερικών όταν υπουργός αναλαμβάνει ο Ρήγας Παλαμήδης.

Η αντίθεση του Ραγκαβή φανερώνεται μέσα από το ως άνω έργο. Αν και ο ίδιος δεν το παραδεχόταν, ήταν μια πολιτική κωμωδία που παρέπεμπε άμεσα στα γεγονότα εκείνων των ημερών, και πιθανότατα αποτελούσε μία από τις τελευταίες προσπάθειές του να ασκήσει δημόσια έντονη κριτική στην πολιτική πραγματικότητα της εποχής. Τα πρόσωπα που ενεπλάκησαν τόσο την περίοδο της επανάστασης όσο και αργότερα, στην Εθνοσυνέλευση, στη συζήτηση περί του θέματος των ετεροχθόνων, εμφανίζονται στην κωμωδία (για παράδειγμα ο Κουτρούλης είναι ένας εκκολλητόμενος υπουργός, ίσως ο Ρήγας Παλαμήδης, ο μετέπειτα Υπουργός των Εσωτερικών, που ως νέος προϊστάμενος του Ραγκαβή, «ευτύχησε» να του δώσει το χαρτί της απολύσεώς του στο χέρι).⁷ Πέραν των εσωπολιτικών αντιθέσεων και αντιπαραθέσεων που προβάλλονται μέσα από το έργο του Ραγκαβή, εδώ μας ενδιαφέρουν δύο βασικά στοιχεία. Αρχικά η ανησυχία που εκφράζει για την εσωτερική οργάνωση και κοινω-

⁶ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΓ', σ. 19.

⁷ Σπάθης Δημήτριος, ό.π.

νική κατάσταση του κράτους, γεγονός που το καθιστά ευάλωτο στους διεθνείς ανταγωνισμούς και αδύναμο να ασκήσει μια σταθερή πολιτική. Το δεύτερο, διαφορετικό από το ως άνω, αλλά πολύ σημαντικό στην ανάλυσή μας, έχει να κάνει με τη γλώσσα που είναι γραμμένο το κείμενο καθώς και το γεγονός της αριστοφανικής προσέγγισης των καταστάσεων. Πιθανότατα, η χρήση των δύο αυτών, γλώσσας και πλοκής του έργου, θέλει να μας παραπέμψει στην αναγκαιότητα του ιδεολογήματος της επιστροφής στην κλασική περίοδο της αττικής λογοτεχνίας. Ο Ραγκαβής, με αυτό του το έργο ανταποκρίνεται άμεσα στο αίτημα, ρομαντικό και αρκούντως ουτοπικό μεν, αλλά σημαντικό στο πλαίσιο της συγκρότησης της εθνικής - πολιτισμικής ταυτότητας, της επιστροφής μέσω της γλώσσας στο αρχαίο παρελθόν. Εξάλλου, ο Ραγκαβής, περισσότερο από κάθε άλλον, ήταν γνώστης της αρχαίας λογοτεχνίας, της γλώσσας και της θεματογραφίας, επέλεξε να γράψει έργα για το θέατρο μιμούμενος τη μορφή ακόμη και τα μετρικά συστήματα των αρχαίων δραματουργών.⁸

Στο έργο αυτό η σύνδεση με το απώτερο παρελθόν επιτυγχάνεται με τη χρήση του χορού φοιτητών σε καφενείο της Αθήνας. Οι στίχοι που εκφέρονται προς το κοινό από το χορό, μας αναδεικνύουν περισσότερο εύγλωττα την προβληματική της σύνδεσης με το αρχαίο «ένδοξο» παρελθόν. Δεν παραλείπονται αναφορές στο ιδεολόγημα της αναγέννησης του ελληνικού κράτους προς το σκοπό του διαφωτισμού της Ανατολής. Διαβάζουμε για παράδειγμα σχετικά:

*«...Αλλά τώρα αξίαν ζητών υπουργού, ιδέ πρότον αναστήμ' αν έχης
Να καθέξης την έδραν ην είχαν ποτέ Περικλής και Φωκίων καθέξει.
Ημπόρεις ν' απατήσης φορών λεοντήν, αλλ' ιδέ ογγασμός μη σ' ελέγξει.
Ενθυμού πως δεν δίδετ' εις σε και τους σους η Ελλάς πολιτισμού μεταλλείον,
Ουδ' εμπόρευμα όπως πωλήσης αυτήν, ουδ' αγρός να καρπούσαι ανέτως,
Αλλά λείψανον μέγα αγίας νεκράς, όπου πρέπει ζώην να φουσήσης,
Αλλά λίθος υπέρογκος πλην τιμαλφής, καταπέσας εις βάθος βαράθρου,
Όστις πρέπει μ' αγώνας οπίσω ν' αρθή εις τα ύψη εξ ων απεκόπη,
Αλλά γη όπου πας απροσέκτως πάτων ολισθαίν' εις αίμα μαρτύρων,
Όπου κείται θαμμένη μεγάλη ελπίς, και του μέλλοντος εύφορον σπέρμα.
Αν την φίλην Ελλάδα μας έψης ως πριν μετ' αρχαία της ία και δάφνας,
Και μεγάλην ανίσως εγείρης αυτήν ως την είχε θελήσει ο Ρήγας, ...»⁹*

Σε πολλά ακόμη σημεία του έργου διαφαίνεται η ανάγκη ανάδειξης του αρχαίου παρελθόντος. Λέξεις και εκφράσεις που παραπέμπουν άμεσα στα χορικά της αρχαίας δραματουργίας, δίνουν στο έργο τη δομή και τις προοπτικές μιας αριστοφανικού τύπου κωμωδίας.¹⁰ Ο Ραγκαβής, άμεσα επηρεασμένος, χρησιμοποιεί πολλά στοιχεία

⁸ Κώστας Γεωργουσόπουλος, εφ. *Τα Νέα*, 14/07/2008.

⁹ Χριστοφάνης Νεολογίδης [= Αλ. Ρ. Ραγκαβή κατά την πρώτη έκδοση το 1845], ό.π., σελ. 60.

¹⁰ Η Στέλλα Κουρμπανά επισημαίνει ότι και η επιλογή του ψευδώνυμου Χριστοφάνης Νεολογίδης

από τους *Ιππείς* του Αριστοφάνη.¹¹ Ο Αριστοφάνης με αυτό του το έργο στηλιτεύει έναν πολιτικό της εποχής, το δημαγωγό Κλεώνα που ήταν και προσωπικός του εχθρός (αντιστοίχιση με το Ραγκαβή και το Ρήγα Παλαμήδη). Ο Αριστοφάνης με την κωμωδία του επιτυγχάνει και αναδεικνύει τη φαυλότητα της εξουσίας και πώς τελικά όλη αυτή η κατάσταση μπορεί να οδηγήσει τη χώρα στην καταστροφή. Την ίδια αντιστοίχιση, με διαφορετικούς όρους, προσπαθεί να αναδείξει και ο Ραγκαβής με το δικό του έργο.

Τα περισσότερα κείμενα του Ραγκαβή, κυρίως τα πολιτικά, τα κοινωνικά και η επίσημη αλληλογραφία του, βρίθουν στοιχείων που παραπέμπουν κυρίως στο αρχαίο παρελθόν και πολύ λιγότερο στο βυζαντινό, που την εποχή εκείνη αποτελούσε ένα βασικό κομμάτι της συζήτησης για τη σύνδεση και τη σύνθεση του «παζλ» της ιστορικής συνέχειας.

Την ίδια περίπου στάση φαίνεται να διατηρεί και την περίοδο των συζητήσεων σχετικά με την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837, που αποτελούσε μία από τις πιο σημαντικές τομές στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Δε διαφωνεί με την υιοθέτηση του γερμανικού προτύπου· άλλωστε ο ίδιος είχε σπουδάσει σε γερμανική σχολή του Μονάχου, όπως και αρκετοί από τους διανοούμενους της εποχής και κατόπιν καθηγητές, οι οποίοι προέτασσαν μια τέτοιου είδους δομή για το ελληνικό Πανεπιστήμιο.¹² Οραματιζόταν ένα Πανεπιστήμιο με εσωτερική αυτονομία και ελευθερία στην επιλογή των προτύπων –είτε του γερμανικού, είτε του γαλλικού, είτε ενός συνδυασμού και των δύο–, με πιο πρακτική κατεύθυνση. Ωστόσο, μια τέτοια πρόταση δε θα μπορούσε να βρει πρόσφορο έδαφος, κάτω από τις συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο αυτή.¹³ Άλλωστε, το Πανεπιστήμιο είχε κι αυτό ταχθεί να υπηρε-

---

ήταν χαρακτηριστική προς αυτήν την κατεύθυνση. Το Χριστοφάνης παρέπεμπε στον Αριστοφάνη, με μια διάθεση παιδευτική, όπως επισημαίνει η Λίτσα Χατζοπούλου (στο «Ο Αριστοφάνης, ο Μολιέρος και η αρχαία ελληνική κωμωδία του κ. Χρηστοφάνους Νεολογίδου», *Bulletin de liaison Neo-Hellenique*, 15, Centre d' Etudes Balkaniques, INALCO, Paris, Δεκέμβριος 1997, σ.23-32), και το Νεολογίδης υπογράμμισε την τοποθέτηση του έργου στην νεότερη εποχή. βλ. σχ. Στέλλα Κουρναμπά, «Του Κουτρούλη ο γάμος του Α. Ρ. Ραγκαβή και «Το αληθές ελληνικόν μελόδραμα», στο περ. *Μουσικός Ελληνομνήμων*, περιοδική έκδοση του εργαστηρίου ελληνικής μουσικής, τευχ. 4, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Ιονίου Πανεπιστημίου, Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 2009, σσ. 20-33.

¹¹ Ο ίδιος στις μετρικές σημειώσεις του έργου του αναφέρει ότι έχει δανειστεί από τον Αριστοφάνη ορισμένα χορικά που είναι όμοια με αυτά των Νεφελών.

¹² Εξάλλου, όπως τονίζει και ο Κ. Λάμπας, οι έλληνες διανοούμενοι θεωρούσαν ότι το γερμανικό πανεπιστημιακό σύστημα και γενικότερα η εκπαίδευση στη Γερμανία με το ενδιαφέρον της για τη γενική παιδεία, και μάλιστα για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, ταίριαζε περισσότερο στο ελληνικό Πανεπιστήμιο. Βλ. Κώστας Λάμπας, «Πανεπιστήμιο Αθηνών: θεσμικό πλαίσιο, οργάνωση, ιδεολογική λειτουργία» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 4^{ος}, σ. 152.

¹³ Βέβαια, το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται ότι θα ακολουθούσε μια δομή, όπου θα υπήρχε μέριμνα για την κατάρτιση ικανών δημοσίων λειτουργών και εκπαιδευτικών και άμεση σύνδεση της εκπαίδευ-

τεί τις εθνικές επιδιώξεις του νέου κράτους και ως εθνικό, έπρεπε να προσαρμόσει τα εκπαιδευτικά του προγράμματα και την ακαδημαϊκή του δράση. Ο ίδιος θα συμπεριληφθεί το Νοέμβριο του 1844 στο εκπαιδευτικό δυναμικό του Πανεπιστημίου, ως τακτικός καθηγητής της Αρχαιολογίας και μέσω των μαθημάτων που διδάσκει (Αρχαιολογία, Ιστορία της αρχαίας ελληνικής καλλιτεχνίας, Επιγραφική και πολιτικές αρχαιότητες), διαφαίνεται η σημασία που έδινε στην ανασύνδεση της νέας ελληνικής παιδείας με την κλασική αρχαιότητα.

Η πάγια πεποίθηση του Ραγκαβή –η άμεση σχέση του παρόντος με το παρελθόν– τονίζεται ιδιαίτερα, όταν αναλαμβάνει την πρωτανεία του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στην τελετή της εγκαθίδρυσης των νέων αρχών, ο Ραγκαβής θα εκθέσει τις απόψεις του για την αρχαία αγωγή και θα τη συγκρίνει με την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1860. Θεωρεί το Πανεπιστήμιο ως την «κιβωτό της εθνικής ελπίδας» και ως το κορύφωμα της αυτονομίας του εθνικού οικοδομήματος. Ως το «φάρο του πολιτισμού εν τη Ανατολή». Στη σύγκριση που κάνει με την αρχαία αγωγή, καταλήγει στο ότι η «νέα παιδεία», όπως την ονομάζει, δεν είναι κατώτερη της αρχαίας. Εδώ ο Ραγκαβής αναδεικνύεται σ' έναν από τους υπέρμαχους της Μεγάλης Ιδέας, ακολουθώντας κατά μια έννοια το ιστορικό σχήμα του συναδέλφου του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου.

Το Πανεπιστήμιο Αθηνών αναλαμβάνει, μαζί με άλλους δημόσιους θεσμούς, την αποστολή να εξασφαλίσει μια κοινή δημόσια και μαζική κουλτούρα. Κυρίως προσπαθεί μέσα από τη δράση του – μην ξεχνάμε το ρόλο των σχολών και κυρίως της Νομικής στη συγκρότηση της εξουσίας και του κρατικού μηχανισμού -, να διαμορφώσει μια κοινή κουλτούρα και μια πολιτική ιδεολογία. Στο πλαίσιο της αλυτρωτικής πολιτικής, προσπαθεί να συνενώσει ένα κοινό σύνολο αντιλήψεων και επιχειρείται μια νέα πλέον ανάγνωση της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού από αρχαιοτάτων χρόνων «μέχρι των νεωτέρων».

Ουσιαστικά και στα δύο κείμενα ο Ραγκαβής επιχειρεί μια συνένωση των κοινών στοιχείων με το απώτερο παρελθόν και κυρίως το αρχαίο, για να δώσει υπόσταση και ύπαρξη στο νέο κράτος που δημιουργήθηκε στα νότια της βαλκανικής και διεκδικεί πλέον ένα δυτικό μοντέλο οργάνωσης και κυρίως απόκτησης εθνικής ταυ-

---

σης με την εργασία στο Δημόσιο. Ωστόσο, ο Ραγκαβής φαίνεται συγκρατημένος και ανησυχεί μήπως τελικά η διάκριση πεπαιδευμένοι – απαιδευτοι στο ζήτημα της εκπαίδευσης, αντικατασταθεί από τη διάκριση αυτόχθονες – ετερόχθονες, καθώς και από τη διάκριση ανάμεσα στους Έλληνες που ζούσαν εντός και εκτός Ελλάδας. Βλ. Σκοπετέα Έλλη, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σσ. 144-145 (υποσ. 23).

τότητας, όπου όλα τα μέλη του εμφορούνται από κοινές ιστορικές μνήμες, κοινούς μύθους, σύμβολα και παραδόσεις.¹⁴

Στην πραγματικότητα όμως αυτή η συνένωση περιπλέκεται μεταξύ δυτικής και ανατολικής (ή εθνοτικής) αντίληψης του έθνους. Συγκεκριμένα, πέραν των συμβολικών στοιχείων που συνθέτουν το έθνος, εδώ τίθεται και δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην καταγωγή και ό,τι αυτό συνεπάγεται. Σύμφωνα με τα λόγια του Anthony Smith, που αντιπροσωπεύουν εύγλωττα την εν λόγω περίοδο, «το έθνος γίνεται αντιληπτό σαν μια φανταστική «υπερ-οικογένεια» που θεμελιώνει τις αξιώσεις του καυχώμενο για τα πιστοποιητικά καταγωγής και τις γενεαλογίες του, που σε πολλές περιπτώσεις έχουν εντοπιστεί από τους εγχώριους διανοούμενους»¹⁵ και στην ελληνική περίπτωση τα παραδείγματα είναι πολλά, ο Σπ. Ζαμπέλιος, ο Κ. Παπαρηγόπουλος, ο Μ. Ρενιέρης και πολλοί άλλοι, ανάμεσά τους και ο Ραγκαβής. Έτσι, εντοπίζουμε εδώ έναν δυισμό, μια δυτική και μια ανατολική ταυτότητα, που έχει άμεσο αντίκτυπο σε κοινωνικό – πολιτικό και κυρίως εθνικό επίπεδο και που εν τέλει δημιουργεί μεν προβλήματα στη συγκρότηση μιας σταθερής ταυτότητας, ωστόσο προσδίδει τα εθνικά εκείνα χαρακτηριστικά που χρειάζεται το νεοσύστατο κράτος για να παίξει τον πρωταγωνιστικό ρόλο που «ονειρεύεται» μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Στον ελληνικό εθνικισμό του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} – και όχι μόνο υπάρχουν και πολλά ακόμη παραδείγματα – επιχειρείται ή καλύτερα ενυπάρχει μια άλλοτε υφέρπουσα και άλλοτε εμφανής φιλοδοξία του κράτους να γίνει έθνος - κράτος και να ενσωματώσει έτσι τους αλύτρωτους πληθυσμούς. Πληθυσμούς που μοιράζονται όλα τα ως άνω στοιχεία που συνθέτουν την έννοια του έθνους. Στα δύο κείμενα του Ραγκαβή υποκρύπτεται αυτός ο δυισμός. Στο πρώτο αντανακλάται η ανάδειξη των προβλημάτων της εσωτερικής οργάνωσης και γίνεται μια πρώτη σύγκριση με το αρχαίο παρελθόν. Στο δεύτερο διαφαίνεται η αναγκαιότητα της εδαφικής οριοθέτησης και ο γεωστρατηγικός ρόλος της Ελλάδας στο πλαίσιο των διεθνικών ισορροπιών δυνάμεων και ανταγωνισμών, που σχετίζονται άμεσα με τις επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων, ταυτόχρονα με το ζήτημα της παιδείας και ρόλου της στον «εκπολιτισμό» της Ανατολής. Γενικά, τόσο οι πολιτικές δυνάμεις όσο και οι διανοούμενοι της εποχής, αμφιρρέπουν προς την μια ή την άλλη κατεύθυνση ανάλογα με τις ιδεολογικές αξίες τις οποίες υιοθετούν κατά βάση την πρώτη περίοδο έξωθεν, κυρίως όμως μετά

¹⁴ Δανειζόμαστε από τον Anthony D. Smith τον ορισμό της έννοιας της εθνικής ταυτότητας. Βλ. σχ. Anthony D. Smith, *Εθνική Ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σ. 26.

¹⁵ Βλ. σχ. Anthony D. Smith, *ό.π.*, σ. 27.

τον Κριμαϊκό πόλεμο έχουν πια γίνει κτήμα τους με λιγότερες έξωθεν παρεμβάσεις και νουθεσίες.

Εν τέλει, θα πρέπει να μιλάμε για μια εθνική ταυτότητα που συγκροτείται τόσο με ιστορικούς όσο και με συμβολικούς όρους. Δίδεται προτεραιότητα στην κατοχύρωση της συνέχειας που εμπεριέχει κοινές μνήμες, κοινό χώρο, κοινή γλώσσα, κοινές συμβολικές απεικονίσεις, κοινά ονόματα. Κυρίως όμως αυτό που συνθέτει την αντίληψη της συνέχειας, είναι η γλώσσα και ο χώρος. Η Αθήνα επιλέγεται ως το κέντρο του νέου κράτους, παραπέμποντας αυτόματα στο παλιό κέντρο, γενέτειρα της δημοκρατίας, των φιλοσοφικών ιδεών και εν γένει το κέντρο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Το κέντρο, που για πολλούς αιώνες μετά την πτώση της αθηναϊκής δημοκρατίας, είχε εγκαταλειφθεί και είχε αφηθεί στο χρόνο, έρχεται τώρα να γίνει το νέο κέντρο, που στη σκέψη των διανοούμενων επρόκειτο να συνεχίσει το έργο που είχε αφήσει στη μέση. Αυτό το νέο κέντρο αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της συνέχειας και του διαφωτιστικού ρόλου που καλείται να αναλάβει το νέο βασίλειο σε πολιτικό και συμβολικό επίπεδο.

Μύθος ή πραγματικότητα, δεν είναι αυτό που θα μας απασχολήσει εδώ, η άμεση σχέση με το απώτερο ή το πιο κοντινό παρελθόν, γίνεται για τους διανοούμενους της εποχής το βασικό συστατικό στοιχείο στήριξης του κρατικού και εθνικού οικοδομήματος. Ο Φαλμεράιερ στην πραγματικότητα έρχεται με τη θεωρία του περί της βίαιης διακοπής οποιασδήποτε σχέσης των νέων ελλήνων με τους αρχαίους Έλληνες, (μετά την εισβολή των Αράβων, των Σλάβων και λίγο αργότερα των Αλβανών μεταναστών), να κινητοποιήσει την ελληνική διάνοηση και ουσιαστικά να προκαλέσει τη συσπείρωση των διάσπαρτων μέχρι τότε, απόψεων σ' έναν κοινό σκοπό. Ο σκοπός αυτός είχε κυρίως να κάνει με την ανάγκη της εικόνας του νέου Έλληνα προς τη Δύση και την καταρρέουσα πλέον Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μια εικόνα ή καλύτερα μια ταυτότητα που θα τους άνοιγε πιο εύκολα, πιο άμεσα τις πνευματικές και πολιτιστικές διόδους προς τη Δύση και την Ανατολή. Κι αν αμφισβητήθηκε η φυλετική καταγωγή, στη συνείδηση παραμένει η έννοια της συνέχειας, και αυτό αποδεικνύεται σ' όλα τα γραπτά του Ραγκαβή, και πολλών άλλων διανοούμενων και ιστορικών της εποχής. Μια συνέχεια που έχει να κάνει, πέραν των φυλετικών χαρακτηριστικών, με την κοινή γλώσσα, τα κοινά μνημεία και σύμβολα που οριοθετούν κι αυτά την αίσθηση της συλλογικής μνήμης και ως εκ τούτου του συλλογικού πεπρωμένου.

Πηγές - Βιβλιογραφία

«Λόγος εκφωνηθείς τη ΙΣΤ΄ Οκτωβρίου 1866, ημέρα της επισήμου εγκαθιδρύσεως των νέων αρχών του Εθνικού Πανεπιστημίου, υπό του τακτικού καθηγητή της μαιευτικής και διευθυντού του μαιευτηρίου, Μιλτιάδου Βενιζέλου, παραδίδοντος την πρυτανείαν εν τω διαδόχω αυτού, κυρίω Αλεξάνδρω Ρ. Ραγκαβή, τακτικό καθηγητή της Αρχαιολογίας», τύποις Διονυσίου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1867. (Πηγή, Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών).

Anthony D. Smith, *Εθνική Ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2000.

Gotsi Georgia, «Empire and Exoticism in the Short Fiction of Alexandros Rizos Rangavis» στο *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 24, 2006:23.

Αργυρίου Α., Δημάδης Κ., Λαζαρίδου Α. (επιμ.), *Ο Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση (1453-1981)*, τ. β, Πρακτικά του Α΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο 2-4 Οκτωβρίου 1998, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

Βερέμης Θάνος (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1999.

Κουρναμπά Στέλλα, «Του Κουτρούλη ο γάμος του Α. Ρ. Ραγκαβή και «Το αληθές ελληνικόν μελόδραμα»», στο περ. *Μουσικός Ελληνομνήμων*, περιοδική έκδοση του εργαστηρίου ελληνικής μουσικής, τευχ. 4, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Ιονίου Πανεπιστημίου, Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 2009, σσ. 20-33.

Κρεμμυδάς Βασίλης, *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις του εθνικού ιδεολογήματος*, Τυπωθήτω 2010.

Λάππας Κώστας, «Το διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Αθηνών τον 19^ο αιώνα», *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (21-25 Σεπτεμβρίου 1987), Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τχ. Α΄, σ. 138. Αθήνα 1989.

Λάππας Κώστας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004.

Λέκκας Παντελής, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, Κατάρτι, Αθήνα, 2006³.

Λιάκος Αντώνης – Γαζή Έφη, *Η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους*, Νεφέλη, Αθήνα 2008.

Μπάρκουλα Χάιδω, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830-1880): Αλυτρωτισμός*

και *Διπλωματία*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2009.

Ραγκαβής Αλ. Ρ., *Απομνημονεύματα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, τόμ. Α-Δ.

Σκοπετέα Έλλη, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

Σπάθης Δημήτριος, «Αι λυπηραί συνέπειαι των επαναστάσεων. Τα πολιτικά γεγονότα του 1843 και «Του Κουτρούλη ο γάμος»», στο περ. *Τα Ιστορικά*, τόμ. Α', τχ. 2, Δεκέμβριος 1984.

Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1998.

Χριστοφάνης Νεολογίδης [= Αλ. Ρ. Ραγκαβή κατά την πρώτη έκδοση το 1845], *Του Κουτρούλη ο γάμος*, 1845, Εν Αθήναις εκ της Τυπογραφίας Κ. Ανωριάδου.